

KUZEY AFRİKA'NIN ETKİLİ AKTÖRÜ FAS'IN EKONOMİ SINAVI

DR. HÜSNA TAŞ YETİM

Akademisyen

“

Fas ekonomisinde olumsuz dalgalanmaların nedenleri irdelendiğinde, 2019 yılı itibarıyla dünyayı etkisi altına alan Kovid-19 pandemisi, ülke ekonomisinde ağırlıklı bir paya sahip olan tarım sektöründe son yıllarda kurak geçen mevsimlerden dolayı ortaya çıkan durgunluk ve 24 Şubat 2022'den buyana sürmekte olan Ukrayna işgalinin küresel enerji ve gıda piyasalarında yol açtığı olumsuz dalgalanma öne çıkmaktadır.

”

1 1980'li yıllardan itibaren Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Avrupa Birliği ile gerçekleştirdiği iş birliklerinin de katkısıyla Fas'ın ekonomide gerçekleştirdiği başarılı reformlar ülkenin uluslararası arenadaki görünürlüğünü arttırmıştır. Bu kapsamda Fas dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesini, yeni yatırımların teşvik edilmesini, çeşitli özelleştirme programlarının

hayata geçirilmesini ve bankacılık sisteminin iyileştirilmesini içeren birçok düzenlemeyi hayata geçirmiştir. Böylece ülke ekonomisinin 1990'lı yıllardan itibaren yıl bazında yaklaşık olarak kaydettiği yüzde 3'lük büyüme hızı, Fas'ın Kuzey Afrika'nın son dönem yükselen güçlerinden biri olarak tanımlanmasını sağlamaktadır. 2022 Dünya Kupası maçlarını dördüncülikle tamamlaması ise ülkenin uluslararası arenadaki statüsünü daha fazla pekiştirmiştir. Ancak Fas ekonomisindeki söz konusu olumlu tablo son iki yıldır ciddi meydan okuma ile karşı karşıyadır. Dünya Bankasının son verilerine göre, Nisan 2022 tarihinde yüzde 5,9 dolayına ulaşan enflasyon rakamı ülkenin son otuz yılda karşılaştığı en yüksek enflasyon seviyesine işaret etmektedir. Ülkedeki giyim, gıda, enerji ve yakıt ürünlerinin fiyatı ise her geçen gün artış kaydederek ülke ekonomisini ve Faslıların yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Fas yönetimi ülke ekonomisindeki söz konusu olumsuzlukları gidermeye yönelik kapsamlı ekonomik önlemler almasına karşın, ekonomik zorluklar ülkenin akut sorunları arasında yer almaya devam ediyor. Bu kapsamda Uluslararası Para Fonunun

(IMF) Kasım 2022 tarihinde yaptığı değerlendirme kayda değerdir. IMF raporuna göre, Fas'ın son dönemde yüzde 6 dolayına yaklaşan yıllık enflasyon oranını 2024'te yüzde 2'ye indirmesi için faiz oranlarını artırması ve çok sayıda ekonomik tedbir alması gerekmektedir.

KRİZİN ÜÇ NEDENİ

Fas ekonomisinde olumsuz dalgalanmaların nedenleri irdelendiğinde, 2019 yılı itibarıyla dünyayı

FA - MOROCCO

S PIPELINE

U BETWEEN ECOWAS, NIGERIA AND MOROCCO

AY, 15 SEPTEMBER 2022

etkisi altına alan Kovid-19 pandemisi, ülke ekonomisinde ağırlıklı bir paya sahip olan tarım sektöründe son yıllarda kurak geçen mevsimlerden dolayı ortaya çıkan durgunluk ve 24 Şubat 2022'den buyana sürmekte olan Ukrayna işgalinin küresel enerji ve gıda piyasalarında yol açtığı olumsuz dalgalanma öne çıkmaktadır.

KOVİD-19 SALGINI

Kovid-19 salgını, dünyanın diğer tüm ülkelerinde olduğu gibi Fas

ekonomisini de oldukça olumsuz etkilemiştir. 2 Mart 2020'de Fas'ta ilk Kovid-19 vakalarının tespit edilmesiyle birlikte ülke genelinde iki hafta içerisinde virüsün yayılmasını önlemeye yönelik sıkı tedbirler alındı. Bu kapsamda uygulamaya konan eve kapanma ve sosyal mesafe önlemleri aylarca sürdü. Bu tedbirler sağlık altyapısının aksamasını ve virüsün yayılmasını engelledi ancak ülkenin 1995'ten sonra ikinci kez büyük bir ekonomik durgunluk dönemine

girmesine yol açtı. Tedbirler kapsamında yaklaşık 142.000 şirket ve iş yerinin kapatılması bir taraftan ülkedeki istihdamı düşürürken diğer taraftan devlet bütçesini oldukça olumsuz etkiledi. Kapatılan iş yerleri nedeniyle 2019'da yüzde 9,1 olan işsizlik oranı 2020'de yüzde 13'e yükseldi. Bunun üzerine devletin işsiz kalan vatandaşlara ödediği tahsilatlar, pandemiyle mücadele için dışarıdan satın alınan sağlık ekipmanları ve ilaçlar devlet bütçesine ek yükler getirdi. Dünya çapında ülkeler arası seyahatlere getirilen sıkı tedbirler ise Fas gayrisafı milli hasılasının (GSMH) yaklaşık yüzde 6,5'ini oluşturması nedeniyle ülke ekonomisine önemli girdi sağlayan turizm sektörünü ve Faslı göçmen işçilerin durumunu olumsuz etkiledi. 2020'nin ilk çeyreğinde ülkenin ticaret açığı yüzde 23,8 düzeyinde artış kaydederken, ekonomik büyüme yüzde 1,1'e geriledi ve ihracat rakamları ise Ocak-Nisan 2020 arasında yüzde 19,7 oranında azalma kaydetti. Böylece 2020'de yaklaşık yüzde 6,6'lık bir ekonomik daralma yaşadı.

Pandemi tedbirlerinin yol açtığı ekonomik daralma üzerine Fas 2020 yılının ilk yarısı itibarıyla söz konusu tedbirleri kademeli olarak gevşetti. 20 Haziran 2020 tarihinden itibaren ekonomisini yeniden inşa etmeye ve vatandaşlarına sosyal refah sağlamaya odaklanan Fas bu kapsamda Kovid-19 ekonomik stratejisi geliştirdi. Bu strateji kapsamında ekonomik açıdan savunmasız olan vatandaşlar ve işletmeler yardım, geri ödeme planları ve kredi paketleri yoluyla desteklemeye başlandı. Yine aynı düzenleme doğrultusunda sağlık

harcamaları bir plana bağlandı, ekonomi ve maliye bakanlığı bün-yesinde pandeminin ekonomik etkisini izlemesine yardımcı olacak birimler ve pandemi acil durum fonları oluşturuldu ancak tüm bu tedbirlere karşın ülke ekonomisi pandeminin yol açtığı sorunlardan etkilenmeye devam etmektedir. Özellikle işsiz kalanlara yönelik yapılan maaş ödemeleri ve yardımların miktarı Faslıların kira, geçim...vb. temel ihtiyaçlarını karşılamasının gerisinde bulunmaktadır. Şirketlere ve bireylere taahhüt edilen yardımların ise ulaştırılması aşamasında yaşanan aksaklıklar ve gecikmeler söz konusu sorunu daha fazla arttırarak Faslıların grup ölçekli protestolarına yol açmaktadır.

KURAKLIK

Fas ekonomisi, 2019'da tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınının dünya ekonomi piyasalarında yarattığı olumsuz etki neticesinde bir durgunluk süreci yaşadktan sonra aldığı ekonomik önlemlerle 2021 yılında güçlü bir toparlanma sürecine girmişti. 2021 yılına gelindiğinde ülke GSMH'si yüzde 7,2'lik bir büyüme oranını yakalamıştı. Ancak ülke ekonomisindeki bu olumlu gidişat Covid-19'un ortaya çıkan yeni varyantlar ve 2022'den beri devam eden Ukrayna savaşına ek olarak 2019'dan bu yana ivme kazanan küresel ısınma dolayısıyla şimdilerde ke-sintiye uğramış durumdadır. Küresel ısınma dolayısıyla mevsim normallerinin üzerinde seyreden sıcaklık değerleri ve azalan yağış miktarı ülke ekonomisinde önemli bir paya sahip olan tarım sektörünü derinden etkilemektedir.

“

Yağış seviyelerindeki büyük dalgalanmaların 2023 yılında da süreceğini belirten uzmanlar bu nedenle ülke ekonomisindeki büyümenin bu yıl yavaşlayacağını belirtmektedir. Faslı yetkililer de kuraklığın uzun vadede sürmesi hâlinde Fas'ın çölleşme riskiyle karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Fas yönetimi son yirmi yıldır uygulamaya geçirdiği “büyük barajlar stratejisini” olası senaryoyu önleyecek şekilde revize ederek sürdürmektedir.

”

Dünyanın en büyük fosfat yataklarına sahip olan Fas'ın, diğer önemli gelir kaynağını oluşturan tarım sektöründeki verimin mevsimlere bağlı olması ülke ekonomisini mevsim değişimlerine karşı oldukça hassas kılmaktadır. Son yıllarda ivme kaydeden küresel

ısınma neticesinde Fas'ta tarım mevsimleri özellikle 2019 yılı itibarıyla oldukça kurak geçmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak bol yağış gerektiren tarım ürünlerinden alınan miktar ve verimde meydana gelen azalma üzerine Fas yönetimi Nisan 2021 yılı itibarıyla Yeni Kalkınma Modeli'ni uygulamaya koymuştur. Kamu yatırımlarını tarımsal alana yönlendirerek tarım alanındaki verimliliği ve dayanıklılığı arttırmayı hedefleyen bu uygulama doğrultusunda tarımsal teşvikler oluşturulmuştur.

Söz konusu uygulama neticesinde 2021 yılında tarımsal alanda görece iyileşme sağlanmış ancak şiddetli şekilde seyreden kurak hava koşulları 2022 yılında tarım mahsullerinde azalmaya neden olmuştur. Bunun neticesinde bu ürünlerin piyasadaki görünürlüğü azalmış ve yüksek fiyat artışları kaydedilmiştir. Yağış seviyelerindeki büyük dalgalanmaların 2023 yılında da süreceğini belirten uz-

manlar bu nedenle ülke ekonomisindeki büyümenin bu yıl yavaşlayacağını belirtmektedir. Faslı yetkililer de kuraklığın uzun vadede sürmesi hâlinde Fas'ın çölleşme riskiyle karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Fas yönetimi son yirmi yıldır uygulamaya geçirdiği "büyük barajlar stratejisini" olası senaryoyu önleyecek şekilde revize ederek sürdürmektedir. Bununla birlikte kuraklığın Ukrayna savaşı ve Kovid-19 varyantlarının küresel ekonomide ortaya çıkardığı durgunlukla eş zamanlı seyretmesi Fas piyasasındaki tabloyu daha da vahimleştirmektedir.

UKRAYNA SAVAŞI

Fas'ın son yıllarda Rusya ile çeşitlilik kazanan ilişkileri ülkeyi söz konusu yaptırımlara katılmaktan Fas'ı alıkoymak, savaşta tarafsız tutum izlemesini de motive etmiştir. Buna rağmen Ukrayna işgali Fas ekonomisine enerji ve gıda düzeyinde etkilerde bulunmaktadır. Bilindiği üzere bu müdahaleyi takiben uluslararası toplumun Rusya'yı işgalden vazgeçirmeye yönelik olarak uygulamaya koyduğu ekonomi ağırlıklı yaptırımlar karşısında Moskova bu ülkelere gerçekleştirdiği doğal gaz ihracatını kesti. Dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi konumundaki Rusya'nın bu hamlesi kısa sürede küresel enerji piyasalarında önemli dalgalanmalara yol açtı. Doğal gaz ve petrolle ilişkili olan ürünlerin fiyatlarında meydana gelen yüksek artış bu ürünleri üretemeyen ve bu nedenle bunları dışarıdan tedarik eden her ülke gibi enerjide yüzde 92 dolayında gibi yüksek bir oranla dışa bağımlı olan Fas'ı da derinden etkilemektedir. Faslı

yetkililer, Ukrayna savaşıyla birlikte ülkenin enerji tedariki için bütçeden ayırdığı miktarın yılda yaklaşık 3,6 milyar dolar seviyesine ulaştığını belirtmektedir.

Uluslararası medyada yakın zamanda Fas'ın Ukrayna'ya bilinmeyen sayıda T-72B ana muharebe tankları sattığına ilişkin yer alan haberleri takiben Fas'ın tarafsızlığı geride bıraktığına ilişkin yorumlar kuvvetlendi. Faslıların Ukrayna politikasında gittiği bu değişimin Fas-Ukrayna vatandaşı olan Brahim Saaudun'un, Donetsk'teki Rus ayrılıkçılar tarafından ölüm cezasına çarptırılmasından, Faslıların artan fiyatlardan Rusya'yı sorumlu tutmasından ve ABD'nin müttefik Fas üzerinde Ukrayna konusunda arttırdığı baskısından kaynaklandığı ayrıca ifade edilmektedir. Fas'ın, Ukrayna ile son dönemde ivme kazanan ilişkileri neticesinde ülke ile artan ticaret hacmi ve bu oran içerisinde buğdayın sahip olduğu ağırlık Fas ekonomisini etkileyen diğer faktörün buğday olmasına yol açmaktadır. Rusya'nın Karadeniz'deki Ukrayna tahıl ihracatına yönelik sürdürdüğü deniz ablukası, dünya buğday ihtiyacının yüzde 40'tan fazlasını karşılayan ülkenin işgal edilmesinin küresel gıda piyasalarında vahim sonuçlara yol açmasına neden oldu. İşgali takiben uluslararası düzeyde buğdayla imal edilen temel gıda ürünlerinin fiyatları yüksek oranlara ulaştı. Ukrayna, Fas'ın buğday ihtiyacının önemli bir kısmını tedarik ettiği ülke konumundadır. Fas ve Ukrayna arasında yıllık toplam 310 milyon dolar düzeyinde seyreden ithalat hacminin yaklaşık yarısını Ukrayna'dan alınan buğday oluşturmaktadır. Dolayısıyla Rusya

işgali neticesinde küresel düzeyde buğday ürünlerinde ortaya çıkan olumsuz tablo Fas'ın gıda piyasasını oldukça olumsuz etkilemektedir. Ülkede yeterli düzeyde sağlanamayan buğday arzı özellikle et, süt ve tahılla ilişkili ürün fiyatlarının gün bazında artmasına yol açmaktadır.

Sonuç olarak, Fas ekonomisindeki dalgalanma karşısında Faslılar, hükümetlerinden yüksek enflasyon oranının frenlenmesini, iş imkânı alanlarının oluşturulmasını, işçi maaşlarının arttırılmasını ve hayat standartlarının yükseltilmesini kapsayan ekonomik reformlar talep etmektedir. Faslılar bu taleplerini hem sosyal medya mecralarından ifade ederken hem de dünya kupası turnuvaları sürdüğü sırada başkent Rabat ve ülkenin en büyük şehri olan Kazablanka'da düzenledikleri orta ve küçük çaplı gösterilerle de hâlihazırda sürdürmektedir. Bu gösteriler 2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan halk ayaklanmalarını şiddetsiz bir şekilde geride bırakan Fas açısından beklenmedik gelişme olmakla birlikte, Faslı yetkililerin izni dâhilinde gerçekleştirilmektedir. Bunun yanı sıra Rabat yönetiminin ekonomide aldığı yapıcı önlemler gösterilerin seyir ve kapsamı açısından sınırlı düzeyde sürmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda Faslı yetkililer yukarıda belirtilen önlemlere ek olarak yakın dönemde sübvansiyon harcamalarını neredeyse iki katına çıkararak bir ekonomik düzenlemeye de imza atmıştır. İşsizlik oranını düşürmeye yönelik acil önlemlerin alınması da pandemi gibi devam eden dış şokların etkisini hafifletse de kapsamlı biçimde çözmüş değildir. ■